

RENÉ DESCARTES: UNA ESTÈTICA DE LA MÚSICA

PAU FRAU BURON

Universitat de les Illes Balears

Introducció

El 1607 Claudio Monteverdi estrenava a Màntua la seva obra la *Favola d'Orfeu*. Aquesta obra és important perquè d'una banda mostrava una nova praxi de la composició musical allunyada de la tradició, i de l'altra, posava les bases del que seria el nou gènere musical de l'òpera. Un nou gènere naixent l'objectiu fonamental del qual era intentar representar les passions humanes en els seus diferents registres combinant el teatre, la veu, l'escenografia i la música. Un gènere en el qual la finalitat de la música, i en concret la melodia vocal, era transmetre al públic els afectes o les passions presents en el text.

Així, per exemple, en el primer acte de l'òpera de Claudio Monteverdi, quan Orfeu i els pastors celebren amb cants i balls la seva felicitat per les noces d'Orfeu i Eurídice, les melodies i el seu acompanyament instrumental evoquen la seva desbordant alegria. Més tard, Orfeu expressa un altre afecte, el profund dolor per la pèrdua de la seva estimada, en el recitatiu «tu sei morta». Un nou gènere en què la praxi musical s'estava alliberant de les restriccions normatives tradicionals de les regles de la polifonia vocal (primera pràctica) per a orientar-se a transmetre les passions o afectes dels personatges al públic mitjançant el joc lliure de consonàncies i dissonàncies (segona pràctica) (Burkholder, Grout i Palisca, 2008, p. 371-374).

El 1618, onze anys més tard, René Descartes escriu el *Compendi de música*. Un escrit en el qual es troben alguns

elements d'un pensament estètic que, com veurem, és molt pròxim a la nova praxi de la composició musical del barroc primerenc.

La primera pregunta que cal fer és la següent: existeix un pensament estètic en René Descartes? Afirmar un pensament estètic en René Descartes pot sorprendre més d'un, ja que, efectivament, el filòsof no té cap escrit sistemàtic d'estètica. No obstant això, l'autor s'expressa en nombroses ocasions sobre la bellesa o sobre l'art en diversos escrits que formen la seva obra. En efecte, el *Compendi de música*, el *Tractat de l'home*, el *Tractat de les passions*, així com en la seva variada correspondència, sobretot en les cartes al pare Mersenne i a la Princesa Elisabeth de Bohèmia, podem trobar nombrosos registres.

A grans trets, podem dir que per contestar aquesta primera pregunta sobre l'existència o no d'un pensament estètic en Descartes, és obligatori inspeccionar bona part de la seva obra i la seva correspondència. Havent començat aquesta tasca, podem afirmar, de moment, que els escrits mostren que: a) hi ha un pensament estètic en Descartes; b) aquest pensament estètic té un estadi inicial en el *Compendi de música* i una evolució al llarg de la seva biografia intel·lectual; c) aquest pensament estètic és permeable a la praxi musical del seu temps.

A continuació, s'intentaran mostrar alguns trets d'aquest estadi inicial del pensament estètic en René Descartes.

El *Compendi de música* (1618)

El *Compendi de música* és considerada la primera obra de René Descartes. Una obra dedicada al filòsof holandès Isaac Beeckman (1588-1637) i, com es veurà, no destinada a la publicació. El *Compendi* només serà publicat a la mort de l'autor, el 1650 (Gómez Pin, 1984, p. 19).

L'hivern de 1618, a Breda, quan Descartes estava enrolat a l'exèrcit de les tropes de Maurice Nassau, pren contacte

amb Isaac Beeckman. Un filòsof que, igual com d'altres, com per exemple, Simon Stevin (1548-1620) o Christian Huygens (1629-1695) i el mateix Descartes, intentaven resoldre problemes de la teoria musical, allunyant-se de la tradició especulativa de la cosmologia pitagòrica.

Isaac Beeckman, per exemple, s'interessava per la teoria musical, ja que hi veia una forma d'aplicació pràctica del nou mètode físic matemàtic que estava posant a punt. Així, la teoria musical tenia, per Isaak Beeckman, una importància cabdal en el seu assaig de l'explicació matemàtica dels fenòmens físics. L'estudi del so era un exemple ideal de la seva ciència físicomatemàtica i, abans de la trobada amb Descartes, ja tenia idees molt precises sobre els fenòmens sonors. Idees que compartirà amb aquest.¹

Així, el *Compendi* no és, per tant, una obra destinada a la publicació, sinó més aviat uns apunts fruit d'un intercanvi de parers sobre la música com a fenomen acústic.

Una possible hipòtesi seria que la intenció de Descartes era exposar el sistema tradicional de la teoria de la música amb el seu propi mètode. Això seria coherent amb el que afirmaria posteriorment, és a dir, reconstruir el saber; en aquest cas, el saber de la música, per la sola lògica del seu esperit, secundant-la sobre alguns fonaments sòlids, és a dir, amb la nova física-matemàtica del seu temps. Podríem dir

1. Isaac Beeckman havia estat estudiant a la Universitat de Leyden i allí havia tingut l'ocasió de conèixer les obres de teoria musical i amb tota probabilitat va treballar amb el filòleg Johannes van Meursius, professor d'aquella universitat. S'ocupà de la història de l'antiguitat i les teories musicals gregues. Aquest fet és d'importància, ja que no és només a Itàlia, a la fi del segle XVI, on es redescobreix l'escola d'Aristòtil. Isaac Beeckman s'interessa molt de prop per la teoria musical, però no aborda el fet musical en si (la música instrumental o vocal del seu temps), sinó com una forma d'aplicació pràctica del nou mètode físic matemàtic que estava posant a punt.

que Descartes hauria intentat re-apropriar-se d'un coneixement existent tradicional sobre la música deslligant-lo de tots els principis d'altres ciències que no trobava prou sòlides. Deslligant-lo de la metafísica i la matemàtica aritmètica tradicional d'origen pitagòriques. Es podria afirmar la hipòtesi que la música seria, d'aquesta manera, el primer domini en què Descartes exerceix el seu esperit crític.

Apostar per aquesta hipòtesi no sembla descabellat, ja que si llegim el *Compendi* hi trobem un discurs tradicional clàssic sobre la música però en un nou marc epistemològic. L'epistemologia que Descartes introdueix en la seva aproximació a la teoria musical entraria en conflicte amb teories pròpies d'una altra estructura de coneixement i és la confrontació de dos discursos en el si mateix del tractat el que li donarien un caràcter ambigu i a vegades contradictori. Aquesta presència de dos discursos, el primer encara no gaire clarament exposat i el segon (tradicional) perdent ja part de la seva essència, podria explicar el fet que el *Compendi* hagi estat durant tant de temps molt poc considerat, tant des de l'àmbit de la musicologia com per part de la filosofia.

La lectura del *Compendi* mostra que Descartes no aborda la música des d'una perspectiva de la cosmologia pitagòrica, és a dir, des del domini de la música còsmica, de l'harmonia de les esferes. En el *Compendi*, tota finalitat transcendent o simbòlica ha desaparegut: la música no té l'objectiu d'expressar o reflectir la bellesa que la transcendeix, no vol manifestar les lleis internes de l'harmonia del cosmos.

Feta aquesta primera observació, les tesis estètiques que podem descobrir en el *Compendi* mostren també aquesta ambigüitat: sent aparentment molt clàssiques, és a dir, apuntant a una noció de *bellesa* basada en la perfecció (proporcionalitat) de l'obra musical, no obstant això, mostren també elements d'una estètica que vincula la bellesa de l'obra artística amb el plaer de l'emoció que és capaç

d'aportar als subjectes, o el que és el mateix, la transmissió de les passions humanes que pot aportar al públic.

Un exemple d'aquesta ambigüitat estètica és que per jutjar, per exemple, la bellesa d'una obra musical, cohabitien dos criteris irreconciliables: a) la qualitat objectiva de la cosa que depèn de la seva perfecció i justa proporció i, b) l'emoció subjectiva aportada per aquest objecte. Així doncs, podem apuntar que en el tractat trobem la inscripció de teories tradicionals estètiques dins d'un quadre estètic nou. Ens trobem davant un pensament estètic de tall tradicional pitagòric que subratlla el paper de les qualitats objectives (proporcionalitat), però en el qual s'ha introduït una nova funció de la música que és la d'excitar passions diverses, és a dir, s'ha introduït la subjectivitat, l'emoció del subjecte.

En el *Compendi*, la música esdevé un art de l'agradar, enterament consagrat al nostre plaer, i a l'expressió d'emocions humanes. En aquest sentit, l'única música de la qual parla l'autor és la música humana, instrumental o vocal, la música feta per l'ésser humà per a l'ésser humà.

Aquest pensament del jove Descartes s'allunyaria, així, d'una visió purament intel·lectualista de la bellesa, sense rebutjar una concepció teleològica de l'estètica, en la qual l'obra ha de complir uns certs estàndards que defineixen la perfecció, per ser qualificada com a bella. La convivència d'aquests dos plans contribuiria a donar un caràcter ambigu al tractat també pel que fa a la bellesa estètica.

Les tesis estètiques

El *Compendi* està dividit en sis parts. La primera part defineix l'objecte de la música, el so, la seva finalitat, que és la de complaure'ns i moure emocions. La segona part apareix constituïda per vuit consideracions prèvies sobre el sentit, els plaers i la percepció de l'objecte sonor pels sentits. La tercera part és una secció que s'ocupa del ritme i la

divisió del temps. La quarta part és la més llarga i tracta de la diversitat dels sons en relació amb la seva altura (agudesada i gravetat), i aborda el problema de les consonàncies, el seu càlcul, i de manera sistemàtica, l'estudi de l'octava, la cinquena, el trítón, la tercera menor i les sisenes, els graus dels tons i, finalment, les dissonàncies. Les seccions cinc i sis es consagren a la manera de compondre i als modes musicals.

El tractat comença amb una afirmació:

Su objeto es el sonido. Su objetivo es complacer y excitar en nosotros diversas pasiones; porque es seguro que podemos componer melodías que serán tristes y agradables al mismo tiempo; y no debería sorprendernos que la música sea capaz de efectos tan diferentes, ya que incluso las elegías y las tragedias nos agradan tanto más cuanto más compasión y dolor suscitan en nosotros y cuanto más nos conmueven (Descartes, *Compendio de música*, 1992, p. 55. [A.T., x, p. 8.]).

Aquest primer fragment mostra d'entrada una connexió entre el so i la seva finalitat: complaure i excitar en nosaltres diverses passions (...). A continuació, Descartes presenta vuit consideracions preliminars. Aquestes consideracions presenten, en vuit punts, concepcions molt clàssiques del plaer estètic. En aquestes consideracions prèvies, Descartes afirma que tots els sentits són capaços d'algun plaer. Cal que els seus objectes siguin adaptats, proporcionats, de tal forma que els sentits els puguin aprehendre de mode distint i sense molta dificultat. L'objecte serà percebut pels sentits amb més facilitat com més petita sigui la disparitat entre les seves parts, és a dir, que la proporció entre si sigui més evident. A més, aquesta proporció ha de ser aritmètica i no geomètrica, ja que aquesta última dona lloc a nombres irracionals, no perceptibles, mentre que en la proporció aritmètica les diferències són iguals, i per això el sentit no es fatiga tant de percebre separatament tots els elements que conté. L'objecte de la percepció no ha de captar-se ni amb

gaire facilitat (en cas contrari, els sentits es cansen) ni amb gaire dificultat (en cas contrari, també els sentits es cansen). A això s'hi afegeix, per finalitzar, que en totes les coses la varietat és molt agradable (Descartes, *Compendio de música*, 1992, p. 60 [A.T., x, p. 91]).

D'aquestes consideracions preliminars de Descartes, es conclou que el plaer estètic que proporciona un objecte als sentits dependria fonamentalment alhora:

- D'una adaptació de l'objecte als sentits que el perceben.
- De la proporció interna d'aquest objecte, que seria una qualitat objectiva apreciable per la raó.

Així doncs, d'aquestes consideracions s'extreu que el criteri principal per a jutjar la bellesa d'una obra radicaria en la proporció, l'equilibri, la unitat i la simetria l'objecte. Una tesi completament d'acord amb la tradició, és a dir, amb una concepció clàssica del plaer, en què és entès com a fenomen intel·lectual.

Un exemple d'això és que les regles rítmiques, que seran exposades en el tractat, parteixen d'aquest criteri estètic: els ritmes han de dividir-se equitativament perquè el conjunt d'una cançó faci l'efecte d'unitat.

El tiempo en los sonidos debe estar constituido por partes iguales, porque, estas son las que el sentido percibe con mayor facilidad, (...) o bien de partes que estén en proporción doble o triple sin que exista una progresión ulterior; porque estas son las que se distinguen más fácilmente por el oído (Descartes, *Compendio de música*, 1992, p. 61 [A.T., x, p. 92-94]).

Com és ben sabut, la proporció, l'equilibri, la unitat i la simetria són nocions característiques de l'estètica clàssica. D'aquí ve que la bellesa és en l'objecte musical i no en el subjecte que el contempla. Els criteris de judici estètic serien, per tant, l'adaptació d'aquest objecte a les regles de la

proporció, l'equilibri, la unitat i la simetria. En aquest sentit podríem parlar d'una estètica totalment tradicional.

No obstant això, i aquí vull cridar l'atenció, Descartes afirma al principi del tractat que l'objecte de la música és el so i la seva finalitat és complaure i excitar en nosaltres diverses passions. Aquí radicaria l'originalitat de Descartes, és a dir, l'originalitat és introduir l'home, en tant que ésser passional, dins d'una concepció clàssica totalment fonamentada en l'objecte.

La definició amb què comença el *Compendi* per la qual la funció de la música és la de complaure i excitar en nosaltres diverses passions no és original. Ja Aristòtil (*Política*, VIII, 5,11) comptava la música entre els més grans plaers.² Igualment és similar a la definició de Giulio Caccini (1551-1618) en el seu tractat *Nuove Musiche* publicat el 1601. L'originalitat radicaria en el fet que Descartes, en la seva definició, no limita la música a una simple qüestió de grat o plaer, sinó que amb aquesta definició va més lluny: l'essència de la música és igualment la de suscitar unes reaccions en nosaltres: excitar en nosaltres diverses passions. En aquest sentit, la música no compliria amb la seva finalitat si ens deixa indiferents. Creiem que aquesta qüestió és fonamental per a Descartes. Més important que el plaer en si mateix és l'emoció que sentim dins de nosaltres. El plaer sentit, per tant, no seria només únicament intel·lectual, sinó que estaria lligat a l'emoció.

Podem afirmar, així, que ens trobem davant un pensament estètic de tall tradicional pitagòric que subratlla el paper de les qualitats objectives, però en el qual s'ha introduït

2. En el llibre VIII de la *Política* (1337a, 10ss) Aristòtil exposa la rellevància de l'educació musical en la vida política. El plaer que proporciona la música té rellevància en l'educació i aquesta és important dins de les polítiques que promouen l'ordre i estabilitat de les polis.

una nova funció de la música que és la d'excitar passions diverses, és a dir, s'ha introduït la subjectivitat; l'emoció del subjecte. Per això, aquest pensament s'allunyaria d'una visió purament intel·lectualista de la bellesa, sense rebutjar una concepció teleològica de l'estètica, en la qual l'obra ha de complir uns certs estàndards que defineixen la perfecció, per a ser qualificada com a bella. Com ja hem esmentat, la convivència d'aquests dos plans contribuiria a donar un caràcter ambigu al tractat.

Algunes conclusions

Es desprèn d'aquesta breu aproximació realitzada que, contràriament als seus contemporanis, René Descartes no aborda la música des d'una perspectiva de la cosmologia pitagòrica, és a dir, des del domini de la música còsmica, de l'harmonia de les esferes. Així, doncs, en el *Compendi* tota finalitat transcendent o simbòlica ha desaparegut. La música no té l'objectiu d'expressar o reflectir la bellesa que la transcendeix, no vol manifestar les lleis internes, l'harmonia del cosmos. En el *Compendi*, la música esdevé un art de l'agradar, enterament consagrat al nostre plaer, i a l'expressió i transmissió d'emocions humanes. En aquest sentit, la música de la qual parla l'autor és la música humana, instrumental o vocal, la música feta per l'ésser humà per a l'ésser humà i totalment en sintonia amb la praxi musical del seu temps. Per tant, i com apunta Enrico Fubini, Descartes hauria contribuït a una mundanització de la música:

Las investigaciones sobre la armonía llevadas a cabo por músicos y matemáticos como Werckmeister, Eulero y el mismo Descartes (quien en su *Compendium musicae*, escrito en 1618, impone toda una estética musical basada en la acústica y en la psicología auditiva), contribuyen en su totalidad, si bien de modo diverso, a este trabajo de mundanización y laicización de la música, llevándola hasta la

esfera de la psiqué humana, de los sentimientos y las emociones (...) (Fubini, 2001, p. 106).

Podem concloure que en el tractat trobem, per tant, la inscripció de teories tradicionals dins d'un quadre estètic nou. A l'hora de jutjar sobre la bellesa d'una obra, cohabitarien dos criteris: per una banda, la qualitat objectiva de la cosa que depèn de la seva justa proporció i, per l'altra, l'emoció subjectiva aportada per aquest objecte. Aleshores podem afirmar que s'obriran en Descartes dues perspectives sobre la bellesa: la bellesa lligada a la perfecció física dels intervals sonors i la bellesa lligada al plaer de les emocions que procuren els intervals sonors.

Bibliografia

- ADAM, Charles i TANNERY, Paul (1897-1913) *Œuvres de Descartes*. Paris: Léopold Cerf.
- ARISTÓTELES (2022) *Política*. Madrid: Gredos.
- BURKHOLDER, J. Peter; GROUT, J. Donald; PALISCA, Claude V. (2008) *Historia de la música occidental*. Madrid: Alianza.
- DESCARTES, René (1992) *Compendio de música*. Madrid: Tecnos.
- FUBINI, Enrico (2001) *Estética de la música*. Madrid: La balsa de la Medusa.
- GÓMEZ PIN, Víctor (1984) *Descartes, el autor y su obra*. Barcelona: Barcanova.